

PIERRE-JOSEPH PROUDHON

1. DRUŠTVO BEZ VLASTI

Budući da postoji čovjek, porodica i društvo, a čovjek je kolektivno, seksualno i individualno biće obdareno razumom i sviješću te sposobno za ljubav, čija je sudbina da se uči na iskustvima i usavršava razmišljanjem s radom stvara sredstva potrebna za život, problem je u tome kako da se organiziraju mogućnosti toga bića da ono stalno ostane u miru sa samim sobom te da iz prirode koja mu je data izvuče najveću moguću dobrobit.

Poznato je kako su taj problem razriješile prethodne generacije.

One su porodici, srednjem dijelu ljudskog bića, posudile autoritet, načelo koje je svojstveno isključivo njoj; a neograničenom primjenom tog načela one su stvorile umjetni sistem koji se mijenjao ovisno o stoljećima i podnebljima i smatran je prirodnim i nužnim poretkom čovječanstva.

Taj se sistem, koji se može definirati kao sistem poretka pomoću autoriteta, najprije podijelio na dva dijela: duhovni i svjetovni autoritet.

Nakon kratkog razdoblja u kojem je svećenstvo imalo prevlast, i više stoljeća borbi, činilo se da ono konačno odustaje od vlasti; papinska je vlast sa svom svojom vojskom, koja se danas svodi na jezuite i ignorantins-e* bila izbačena iz ljudskih poslova i njima podređena.

Od prije dvije godine duhovna vlast je na putu ponovnog osvajanja prevlasti. Ona se sa svjetovnom vlašću udružila protiv Revolucije i sada se na ravnoj nozi pogađa s njom. Obje su napokon priznale da su njihove razmirice rezultat nesporazuma budući da im je cilj isti, a njihova načela, sredstva i dogme posve podudarni trebalo bi da vladaju zajednički ili pak da se smatraju dopunom jedna drugoj te da, svojim ujedinjenjem formiraju jedinstveni i nedjeljivi autoritet.

Možda bi barem crkva i država došle do takvog zaključka kada bi zakoni kretanja čovječanstva omogućavali slična pomirenja i kada revolucija ne bi već označila njihov zadnji čas.

Kako bilo da bilo, da bi se duhovi uvjerali važno je usporediti osnovne ideje s jedne strane religiozno-političkog sistema, — filozofija, koja je tako

* Ignorantius = franc. neznalice, one kojim su se nazivali redovnici reda Saint Jean-de-Direa.

dugo razlikovala duhovno od svjetovnog nema više prava da ih odvaja; — i s druge strane, ekonomskog sistema.

Vlada, dakle, odnosno nerazdvojno ujedinjene crkva i država, ima kao dogme:

1. Urođenu iskvarenost ljudske prirode;
2. bitnu nejednakost uvjeta;
3. trajnost suprotnosti i rata;
4. neminovnost bijede.

Iz toga se izvodi:

5. Nužnost vlade, pokornosti, rezignacije i vjere.

Kada se ta načela prihvate, a ona se još gotovo svugdje prihvaćaju, oblici autoriteta se sami određuju. To su:

- a) Podjela naroda na klase, ili kaste, koje su jedne drugima podređene i stepenasto raspoređene tako da formiraju piramidu, na vrhu koje se pojavljuje *autoritet*, poput božanstva na svom oltaru ili kralja na njegovu prijestolju;
- b) administrativna centralizacija;
- c) sudska hijerarhija;
- d) policija;
- e) vjerski obredi.

U zemljama u kojima je prevladalo demokratsko načelo dodajte:

- f) povlasticu ovlaštenja;
- g) sudjelovanje naroda u vladi preko predstavnika;
- h) bezbrojne raznolikosti izbornih sistema, od sazivanja staleža (*États* — op. prev.), u srednjem vijeku do općeg i izravnog prava glasa;
- i) postojanje dvaju domova;
- j) izglasavanje zakona i odobrenje poreza od strane predstavnika naroda i
- k) nadmoć većine.

Takva je, općenito, arhitektura moći, neovisno o izmjenama koje može pretrpjeti svaki od tih dijelova, kao npr. centralna vlast, koja može biti naizmjenice monarhija, vlast aristokracije ili demokratska vlast; a to je zarana publicistima omogućilo da klasificiraju staleže prema njihovim površinskim obilježjima.

Vidljivo je da sistem vlade teži da postane sve složeniji, a da zbog toga ne postaje ni pravilniji ni moralniji, te da ne pruža više sigurnosti ni osobama ni imetku. To kompliciranje rezultat je ponajprije uvijek nepotpunog i nedostatnog zakonodavstva; drugo, do njega dolazi zbog mnoštva činovnika; no osobito zbog nagodbe između dvaju antagonističkih elemenata, kraljevskog prava predlaganja i narodne privole. Našem je dobu bilo suđeno da konačno ustanovi kako je ta nagodba, napretkom kroz stoljeća postala neizbježna, najsigurniji pokazatelj korupcije, dekadencije i budućeg nestanka autoriteta.

Kakav je cilj te organizacije?

Da održava poredak u društvu time što će utvrditi i posvetiti pokornost građanina državi, potčinjenost siromaha bogatašu, neplemića plemiću, radnika parazitu, laika svećeniku i građanina vojniku.

Na tim se osnovama, koje određuju politički, crkveni ili državni poredak, manje-više čovječanstvo organizira od pamtivijeka. Svi pokušaji da se vlasti dâ liberalniji, tolerantniji i društveniji pravac stalno su propadali i štoviše, oni su to bezuspješniji što se više pokušava da se narodu osigura šire sudjelovanje u vladi, kao da se te dvije riječi, suverenitet i narod, za koje se vjerovalo da se mogu povezati, jedna drugoj opiru jednako kao sloboda i despotizam.

Dakle upravo je pod tim neumitnim sistemom kojega je prvi izraz *očajanje*, a posljednji *smrt*, čovječanstvo moralo živjeti a civilizacija se razvijala već šest tisuća godina. Kakva ga je tajna vrlina podupirala? Koje su ga snage održavale na životu? Koja su mu načela i kakve su mu ideje obnavljale krv pod bodežom crkvene i svjetovne vlasti?

Ta je tajna danas razjašnjena.

Ispod državnog aparata, u sjeni političkih ustanova, daleko od pogleda političara i svećenika, društvo je polagano i u tišini stvaralo svoju vlastitu organizaciju, ono je za sebe stvaralo jedan novi poredak, izraz njegove vitalnosti i nezavisnosti te negaciju stare politike kao i stare religije.

Načela su te organizacije, koja je za društvo isto toliko bitna koliko je ona druga za njega tuđa:

1. Neograničena mogućnost usavršavanja pojedinca i vrste;
2. časnost rada;
3. jednakost sudbinâ;
4. podudarnost interesa;
5. prestanak antagonizma;
6. univerzalnost blagostanja;
7. suverenost razuma;
8. apsolutna sloboda čovjeka i građanina.

Njezini su oblici djelovanja, navodimo one glavne:

- a) podjela rada, kojom se ona suprotstavlja klasificiranju naroda na *kaste*, klasifikacija prema *zanimanju*;
- b) kolektivna snaga, načelo *radničkih društava*, koja zamjenjuju *vojsku*;
- c) trgovina, konkretni oblik *ugovora* koji zamjenjuje *zakon*;
- d) jednakost razmjene;
- e) konkurencija;
- f) kredit koji centralizira *interese* kao što je državna hijerarhija centralizirala *pokornost*;
- g) ravnoteža vrijednosti i vlasništva:

Stara država* utemeljena na vjerovanju, bila je u biti *božansko pravo*. Načelo narodnog suvereniteta, koje je u nju kasnije uvedeno, uopće nije izmijenilo njezinu prirodu i bilo bi pogrešno kada bi se danas, nasuprot znan-

* Na francuskom l'ancien régime znači vladu prije Francuske revolucije 1789.

stvenim zaključcima, između apsolutističke i ustavne monarhije te između ove potonje i demokratske republike željela održati distinkcija koja nikako ne dira u načelo i bila je, kada bih se usudio tako reći, već čitavo stoljeće samo taktika slobode. Zabluda ili lukavstvo naših očeva bila je u tome da se suvereni narod formira po uzoru na čovjeka-kralja; pred bolje shvaćenom revolucijom ta se mitologija rasplinula o nijanse države nestaju i slijede načelo svojeg poreza.

Nova je država *ljudsko pravo* utemeljeno na spontanoj praksi zanata, u skladu s društvenim i individualnim pravom. Neprijatelj svega samovoljnog, bitno objektivna, ona sama po sebi ne sadrži ni partije ni sekte; ona je ono što jest i ne podnosi ni restrikcije ni podjele.

Između političkog i ekonomskog sistema, između sistema zakona i ugovora nije moguća fuzija: valja se opredijeliti. Vol, ako nastavi biti vol ne može postati orao, niti šišmiš može postati puž. Isto tako društvo, ako u bilo kojoj mjeri sačuva svoju političku formu ne može se organizirati prema ekonomskim zakonima. Kako uskladiti lokalnu inicijativu sa nadmoći centralnog autoriteta? Opće pravo glasa sa činovničkom hijerarhijom? Načelo da se nitko ne treba pridržavati zakona ako ga nije sam izravno prihvatio pravom većine? ... Pisac koji bi se shvativši ta protuslovlja hvalio da će ih razriješiti ne bi time čak dokazao svoju smjelost: bio bi to bijedni šarlatan.

Međutim, ta potpuna nespojivost dvaju režima, koja je toliko puta utvrđena, nije dovoljna da uvjeri publiciste koji su, premda priznaju opasnost od autoriteta, ipak uz njega vezani kao uz jedino sredstvo koje osigurava porredak i izvan nje vide samo prazninu i očaj. Poput onog bolesnika iz komedije kojemu su govorili da je prvo sredstvo kojim se mora poslužiti da bi se izliječio, da potjera svoje liječnike, oni se pitaju što je pošten čovjek bez doktora, a društvo bez vlade. Oni će stvoriti vladu što je moguće republikanski, dobroćudniju, liberalniju i pravedniju; oni će protiv nje poduzeti sve zaštitne mjere, unizit će je do uvrede pred veličanstvom građana. Oni će nam reći: upravo vi ćete biti vlast! Vi ćete upravljati sami sobom bez predsjednika, bez predstavnika, bez zastupnika. Na što ćete se onda moći žaliti? Ali živjeti bez vlade; bez ostatka i potpuno ukinuti svaki autoritet, stvorit čistu *anarhiju*: to im se čini nezamislivim i smiješnim; to je urota protiv republike i nacionalnosti. Eh! uzvikuju oni, što oni koji govore da će ukinuti vladu stavljaju na njezino mjesto?

Nas više ne zbunjuje kako ćemo im odgovoriti.

Pokazali smo što ćemo postaviti namjesto vlade: industrijsku organizaciju.

Namjesto zakona stavit ćemo ugovore. — Neće biti nikakvih zakona izglasanih većinom ni jednoglasno; svaki građanin i svaka komuna općina ili udruženje donosi svoj zakon.

Namjesto političkih ovlasti mi stavljammo ekonomske snage.

Namjesto nekadašnjih klasa građana, plemstva i kmetstva, buržoazije i proletarijata mi stavljammo funkcionalne kategorije i posebnosti, poljoprivredu, industriju, trgovinu itd.

Namjesto državnih snaga (policije, žandarmerije i vojnih trupa — op. prev.) mi stavljammo kolektivnu snagu.

Namjesto stalnih armija mi stavljamo industrijska udruženja.

Namjesto policije stavljamo podudarnost interesa.

Namjesto političkog centralizma ekonomski centralizam.

Razabirete li sada taj poredak bez službenika, tu duboko i posvemašnje duhovno jedinstvo? Ah! nikada niste znali što je jedinstvo vi što ga možete zamisliti samo u sprezi sa zakonodavcima, prefektima, vrhovnim tužiteljima, carinicima i žandarima! Ono što vi zovete jedinstvom i centralizmom nije ništa drugo nego vječni kaos, koji služi kao osnova beskonačnoj samovolji; to je anarhija društvenih snaga uzeta kao razlog za despotizam koji ne bi postojao bez te anarhije.

Dakle! kada na nas dođe red, zašto nam je potrebna vlada kada smo se sporazumjeli? Zar Narodna banka, sa svojim poslovnicama ne daje centralizaciju i jedinstvo? Zar nagodba između zemljoradnika za odštetu, mobilizaciju i naknadu za poljoprivredne posjede ne stvara jedinstvo? Zar s drugog stajališta radnička društva za eksploataciju krupne industrije, ne izražavaju jedinstvo? A konstituiranje vrijednosti, taj ugovor o ugovorima, kako smo ga nazvali, nije također najviše i najnerazrješivije jedinstvo? I ako vam, da bismo vas uvjerali, treba pokazati u vašoj vlastitoj povijesti prethodne slučajeve, zar sistem težina i mjera, najljepši spomenik Konventa, već pedeset godina ne predstavlja ugaoni kamen tog ekonomskog jedinstva, kojemu je napredak u idejnom mišljenju namijenio da zamijeni političko jedinstvo?

Ne pitajte dakle više ni što ćemo staviti namjesto vlade ni što će biti s društvom kada više ne bude vlade; jer kažem vam i kunem vam se, u budućnosti će biti lakše zamisliti društvo bez države nego društvo s državom.

U ovom času društvo je kao leptir koji se upravo iščahurio i koji, prije nego poleti, stresa na suncu svoja šarena krila. Recite mu dakle da ponovno legne u svoju svilenu čahuru, da izbjegava cvijeće i da bježi od svjetla! ...

Ali revolucija se ne provodi receptima. Treba temeljito napasti predrasudu, raščlaniti je, smrviti u prah, omogućiti da se osjeti njezina škodljivost i pokazati kako je smiješna i gnusna. Čovječanstvo vjeruje samo svojim vlastitim iskustvima, sretno kada mu te kušnje ne iscrpljuju duh i krv. Nastojmo dakle izravnijom kritikom kušnju države učiniti tako uvjerljivom da apsurdnost ustanova postane golemom svima i da anarhiji, kojega se boje kao počasti, bude napokon prihvaćeno kao prednost.

(Pierre-Joseph Proudhon:
Idée générale de la Revolution
au XIX siècle Paris, Librairie internationale, 1868.
p. 253—261.)

Prevela: Sonja Knežević

PIERRE-JOSEPH PROUDHON

MUTUALIZAM

... Pogledajmo sada ideju samo po sebi.

Francuska riječ *mutuel*, *mutualité*, *mutuation*, koja ima sinonim *réci-proque*, *réciprocité*, dolazi od latinskog *mutuum*, što znači (potrošački) zajam, a u širem smislu razmjena. Zna se da kod potrošačkog zajma zajmoprimac troši posuđeni predmet, i za njega tada vraća samo ekvivalent, ili istovrstan ili u sasvim drugom obliku. Pretpostavite da zajmodavac postane sa svoje strane zajmoprimac, imat ćete uzajamno (mutualno) posuđivanje, odnosno razmjenu: to je logička veza koja je bila uzrokom da se isto ime dá dvjema različitim operacijama. Nema ničeg elementarnijeg od tog pojma: uostalom ne bih više naglašavao njegovu logičku i gramatičku stranu. Ono što nas zanima jest kako se, na osnovi te ideje mutualizma, uzajamnosti, razmjene i pravde, koja je zamijenila ideju autoriteta, zajednice ili milosrđa, došlo do toga da se u politici i u političkoj ekonomiji izgradi sistem odnosa koji teži ništa manje nego tome da iz temelja izmijeni društveni poredak.

Ponajprije, s kakvim je pravom i pod kakvim utjecajem ideja mutualizma ovladala duhovima?

Prethodno smo vidjeli kako Luksemburška škola shvaća odnos čovjeka i građanina prema društvu i državi; prema njoj, to je zavisni odnos. Otuda dolazi do autoritarne i komunističke organizacije.

Toj koncepciji države suprotstavlja se shvaćanje pristaša individualne slobode, prema kojima se društvo mora smatrati ne hijerarhijskom funkcijom i sposobnosti, nego sistemom uravnoteživanja slobodnih snaga, u kojima je svaka uvjeren da će uživati ista prava uz uvjet da obavlja iste zadaće, da postiže iste koristi u zamjenu za iste usluge, sistem koji je prema tome bitno egalitaran i liberalan, koji isključuje svako uvažavanje bogatstva, položaja i klase. Eto kako rasuđuju i zaključuju ti protivnici autoritarizma ili liberali.

Oni tvrde kako, budući da je ljudska priroda najviši izraz, da ne kažemo utjelovljenje sveopće pravde u svijetu, čovjek i građanin svoje pravo duguju izravno plemenitosti svoje prirode, kao što će svoje blagostanje dugovati izravno svom osobnom radu i pravilnom korištenju svojih sposobnosti, uvažavanju slobodnog razvoja svoje nadarenosti i svojih vrlina. Oni dakle kažu da država nije ništa drugo do rezultanta slobodno formiranog saveza između jednakih, neovisnih i pravdoljubivih subjekata; da ona dakle predstavlja samo grupirane slobode i interese; da se svaka debata između vlasti i tog i tog građanina svodi na raspravu među građanima; da prema tome u društvu nema drugih povlastica osim slobode, ni drugih vrhovnih vlasti osim prava.

Oni kažu da su autoritet i milosrđe ot služili svoje; na mjesto njih oni hoće pravdu.

Iz tih pretpostavki, koje su posve suprotne pretpostavkama Luksemburške škole, oni predlažu organizaciju mutualističkog načela najširih razmjera. — Usluga za uslugu, kažu oni, proizvod za proizvod, posudba za posudbu, osiguranje za osiguranje, kredit za kredit, kaucija za kauciju, garancija za garanciju itd.: takav je zakon. To je prastari, u neku ruku preokrenuti zakon odmazde, *oko za oko, zub za zub, život za život*, koji je prenesen iz krivičnog prava i okrutne prakse *vendette* u ekonomsko pravo, područje rada i dobrih usluga slobodnog bratstva. Otuda potječu sve institucije mutualizma: mutualna osiguranja, mutualni kredit, mutualna pomoć i mutualna poduka; uzajamna garancija za tržište, razmjenu, rad, dobru kvalitetu i pravednu cijenu roba itd. Eto od čega mutualizam, uz pomoć stanovitih institucija, kani načiniti državno načelo, državni zakon, rekao bih gotovo jednu vrstu državne religije, prakse koja je za građane tako laka da im je korisna; praksa koja ne zahtijeva ni policiju, ni represiju, ni tlačenje, i ni u kom slučaju ne može ni za koga postati razlogom za razočaranja i propast.

Tu radnik više nije rob države koji je potonuo u zajednički ocean; to je slobodan čovjek, koji je stvarno suveren i djeluje po svojoj vlastitoj inicijativi i na svoju osobnu odgovornost; siguran da će za svoje proizvode i usluge dobiti pravednu, dovoljno unosnu cijenu, te da će kod svojih sugrađana naići na najsavršenije poštenje i garancije u pogledu svih predmeta za svoju potrošnju. Slično tome država i vlada nisu više vrhovna vlast; tu autoritet nikako ne predstavlja antitezu slobodi: država, vlada, vlast, autoritet, itd. izrazi su koji služe za označavanje same slobode sa jednog drugog stajališta; to su opće formule koje su posuđene iz starog jezika, kojima se u nekim slučajevima označava zbroj, jedinstvo, podudarnost i solidarnost pojedinačnih interesa.

Prema tome ne treba se više pitati, kao u buržoaskom ili Luksemburškom sistemu, da li država, vlada ili zajednica moraju vladati nad pojedincem, ili mu pak moraju biti podređene; je li vladar više nego građanin, ili građanin više nego vladar; da li autoritet nagrađuje slobodu, ili je ona njegova *služkinja*: sva su ta pitanja čista besmislica. Vlada, autoritet, država, zajednica i društva, klase, udruženja, gradovi, porodice i građani, jednom riječi grupe i pojedinci, moralne i realne osobe, svi su jednaki pred zakonom koji jedini, čas preko ovoga organa čas pomoću onoga ministarstva, vlada sudi i upravlja: *Despotês ho nomos*.

Kada se kaže mutualizam pretpostavlja se podjela zemlje, dioba imanja, neovisnost rada, odvajanje industrija, stručnost funkcija, pojedinačna i kolektivna odgovornost, prema tome je li posao individualiziran ili grupiran; svođenje na minimum općih troškova, ukidanje parazitizma i bijede. — Kada se, naprotiv, kaže zajedništvo, hijerarhija, nepodijeljenost, misli se na centralizaciju, pretpostavlja se mnogostrukost izvora, složenost strojeva, potčinjenost volja, gubljenje snaga, razvoj neproizvodnih službi i neograničeno povećanje općih troškova, pa prema tome stvaranje parazitizma i sve veću bijedu.

(Pierre-Joseph Proudhon:

De la Capacité politique des classes ouvrières
Librairie internationale, Paris, 1873. p. 68—71.)

Prevela: Sonja Knežević

O MUTUALIZMU U VLADI — SHVACANJE PODUDARNOSTI
POLITIČKOG I EKONOMSKOG NAČELA. — KAKO RADNIČKA
DEMOKRACIJA RAZRJEŠAVA PROBLEM SLOBODE I PORETKA

Sada se mora shvatiti da upravo sistem mutualizma određuje *ekonomsko pravo*, o kojem sam u više navrata govorio u ranije objavljenim djelima, drugim riječima primjenu prava na ekonomiju. Izvan mutualističkih ustanova, koje su slobodno formirane uz pomoć razuma i iskustva, ekonomske su činjenice samo zbrka proturječnih pojava, proizvod slučaja, prevare, tiranije i krađe.¹

Kada je dato ekonomsko pravo, iz njega se neposredno izvodi državno pravo. Vlada je sistem garancija; isto načelo uzajamne garancije koje mora svakome osigurati obrazovanje, posao, slobodno raspolaganje svojim sposobnostima, obavljanje svoje profesije, uživanje svoga posjeda, razmjenu svojih proizvoda i usluga — osigurat će također svima red, pravdu, mir, jednakost, umjerenost ovlaštenja, odanost službenika i odanost svih.

Dakle isto kao što je zemlja bila prvobitno podijeljena prema prirodi i omeđena na stanoviti broj pokrajina, zatim u svakoj pokrajini, uzajamnim sporazumom opet podijeljena između komuna i razdijeljena obiteljima — te isto kao što su se poslovi i industrijska proizvodnja uzajamno podijelili prema zakonu organske podjele i formirali grupe i odobrene cehove. Slično tome, prema novom ugovoru politički suverenitet, građanski autoritet i korporativni utjecaj se usklađuju između pokrajina, okruga, općina i drugih kategorija, i tim se uređenjem poistovjećuje sa samom slobodom.

Ukinut je stari zakon o jedinstvu i nedjeljivosti. Na temelju privole, koja se barem pretpostavlja, raznih dijelova države na sporazum o jedinstvu, politički se centar nalazi posvuda, a periferija nigdje. Svaka grupa ili podvrsta stanovništva, svaka rasa i svaki jezik gospodar je na svojoj teritoriji; svaki grad koji zaštićuju njegovi susjedi, suveren je u krugu svog utjecaja. Jedinstvo je u zakonu naznačeno samo obećanjem koje razne suverene grupe daju jedne drugima: 1. da uzajamno upravljaju same sobom i da se ophode sa svojim susjedima u skladu s određenim načelima; 2. da se štite protiv nepri-

¹ Vidjeti *Contradictions économiques* (Ekonomska protuslovlja) 2. knjiga, gr. in. 18, Paris, 1849.

jatelja izvana i tiranije iznutra; 3. da se dogovaraju u interesu svojih eksploatacija zemljišta i svojih poduzeća kao i da si pružaju pomoć u nesrećama; — u državi koja je jednim nacionalnim savjetom formirana od državnih zastupnika, a dužnost joj je da bdije nad izvršavanjem ugovora o poboljšanju zajedničke stvari.

Tako ono što smo mi dosad nazivali mutualizmom ili garantizmom, kada se prenese na područje politike dobija ime *federalizam*. U jednom jednostavnom sinonimu data nam je čitava revolucija, politička i ekonomska...²

Više neću dužiti o tom zaključku o mutualizmu, koji je dovoljno istaknut u Manifestu šezdesetorice, u povodu korporativne reorganizacije, prakse općeg prava glasa i pokrajinskih te municipalnih sloboda. Dovoljno je da logično i u svjetlu činjenica ustvrdim kako je radničkoj demokraciji, onakvoj kakva se nagovijestila prije godinu dana u jednom od svojih najpromišljenijih i najvjerodostojnijih dokumenata, politika potkrepa ekonomije, da se s njima postupa istim metodama i prema istim načelima, tako da unitaristička republika, ustavna monarhija i centralistička autokracija ubuduće nemaju više izgleda da uspiju u masama nego što bi ih imala merkantilistička monarhija ili zajednica zanesenjaka.

Nema sumnje da si ta sintetička koncepcija u vrijeme kada ovo pišem još nije široko prokrčila put; nju naslućuje tek mali broj izabраниh duhova. No temelji su postavljeni; ključ su bačene; logika masa i prirodni tok stvari pridonijet će njihovom rastu, *Dabit Deus incrementum*. Možemo potpuno sigurno reći: kaotični socijalizam iz 1848. se izvukao iz neprilike. Ne bih preuzimao na sebe da kažem sve što on donosi sa sobom; ono što znam i vidim jest da se snažan već kao zametak potpuno konstituirao. Kleveta i neznanje mu ništa ne mogu. On je riješio svoj problem i igra riječi na stranu, za demokratsku socijalnu revoluciju se može reći da je *zajamčena*; njezin trijumf se sigurno neće dugo čekati.

Ideja mutualizma, a sve više ćemo se uvjeravati kako izvan nje uopće nije moguće poboljšanje ni dobrobit za narod, nije mogla a da pri svom pojavljivanju ne bude predmetom nekih prigovora. Iznese su dvije u osnovi slične optužbe, koje se razlikuju samo prema stajalištu i temperamentu onih koji su ih iznijeli. S jedne strane činilo se da se stari demokrati boje da mutualizam, time što napada zloupotrebe, što mijenja oblike i obnavlja institucije, kako je to uvijek shvaćala republikanska partija umjesto da naprosto reformira politički sistem — ne razori samo jedinstvo, odnosno ono što sačinjava društvenu povezanost, zajednički život, ono što jednom narodu daje njegovu snagu i koheziju te osigurava njegovu moć i slavu. S druge strane, buržoazije je pokazala isto nepovjerenje; ona je u tom mutualizmu bez cilja vidjela stremljenje anarhiji i u ime same slobode protestirala je protiv te okrutnosti individualnog prava i te pretjerane osobnosti.

Neki su se duhovi koji su, valja to reći, bili više dobronamjerni nego razboriti, u posljednje vrijeme žestokim protestima protiv raskalašenosti cen-

² Vidjeti *Du Principe fédératif* (O federativnom načelu) 1. knjiga gr. in. 18, P.-J. Proudhona, Paris 1862, Dentu, i *Les Démocraties assermentées* (Zapriježnute demokracije) istog autora objavljeno kod istog izdavača.

tralne vlasti, izložili tim pritužbama; tako da se, ako nam nakon toliko rasprava, proturječja, umora i gađenja ostane nešto od naših starih mišljenja, kakva iskra našeg starog političkog žara, to na kraju može protumačiti u prilog poretka protiv slobode. U Francuskoj već dvanaest godina vlada istinska inercija protiv svakog kretanja.

Sada se, dakle, za radničku demokraciju radi o tome, i nije potrebno insistirati na ozbiljnosti tog pitanja, da pokaže kako ona svojim načelom mutualizma kani ostvariti buržoasku lozinku iz 1830: *Sloboda — javni red*, što je republikanska demokracija iz 1848. radije izražavala riječima: *Jedinstvo i sloboda*.

Upravo tu možemo zajednički promotriti tu vrhovnu ideju u njezinom neograničenom dometu i velikoj osebnosti, ideju kojom se najtrijumfalnije potvrđuje politička sposobnost radničke klase.

Uzmimo u obzir ponajprije da ljudski duh bitno teži jedinstvu. To jedinstvo on potvrđuje u svemu: u religiji, znanosti i u pravu. On ga utoliko više hoće u politici; on bi ga želio, kada to ne bi impliciralo jednu vrstu protuslovlja, čak i u filozofiji i u slobodi. Jedinstvo je zakon za sve što je živo i organizirano; za one koji osjećaju, vole, uživaju, stvaraju, bore se, rade i borbom kao i radom traže red i sreću. Nedostatak jedinstva bio je shvaćen kao načelo đavolškog carstva; anarhija i raspad, to je smrt. Upravo se jedinstvom i imajući u vidu jedinstvo, grade građovi, formulira zakonodavstvo, utemeljuju države i posvećuju dinastije, mnoštvo je pokorno vladarima, skupštinama i biskupima. Upravo zbog straha od razdora koji je neizbježni nastavak nesloge, vladina policija prati s nepovjerenjem i srdžbom filozofska istraživanja i ponositu analizu, i bezbožnu negaciju i bogoubojitu herezu; upravo zbog toga dragocjenog jedinstva katkada se narodi rezigniraju pod najmrskijom tiranijom.

Pokušajmo se osvjedočiti, a da ništa ne pretjerujemo i ne umanjujemo, što je jedinstvo.

I ponajprije primijetimo kako kao što bez jedinstva nema slobode, ili, što izlazi na isto, bez reda nema slobode, također nema jedinstva bez raznolikosti, bez množine, bez oprečnosti; nema poretka bez prigovora, proturječja ili antagonizma. Te dvije ideje, *sloboda* i *jedinstvo* ili *red* oslanjaju se jedna na drugu kao kredit na hipoteku, kao materija na duh a tijelo na dušu. Ne može ih se ni odijeliti niti se jedna u drugoj mogu apsorbirati; treba se pomiriti s tim da se živi s obadvoma i dovoditi ih u ravnotežu...

Ovdje je dakle riječ o tome da se ne kao pretendent nemoćnih sofista, spozna, da li će sloboda proizići iz poretka, ili poredak iz slobode; možemo li se pozivati na slobodu koja je nastala iz poretka ili je i ona sama tek posljednja riječ organizatorske misli: poredak i sloboda ne čekaju pomoć ili dozvolu jedno od drugog, niti od bilo koga, da bi se ispoljili. Oni postoje nerazdvojno povezani jedna s drugim, sami po sebi i zauvijek. Radi se samo o tome da se otkrije za svako od njih njihova prava mjera i kakvo je njihovo obilježje.

Do danas su poredak i sloboda u političkom tijelu bili dva privremena, i netočna, da ne kažemo neograničena izraza. Organizirajući se i oslobađajući se — to su dva sinonima — čovječanstvo je prošlo kroz niz hipoteza namije-

njenih tome da istodobno posluže i kao iskustvo i kao prijelaz. Možda još nismo na kraju: u svakom slučaju za nas je utješno i već sada dovoljno da znamo: 1) da u društvu postoji usporedo progres ka slobodi i poretku; 2) da napredak koji ovog trenutka trebamo ostvariti možemo definirati i ubrzati.

Zbog čega se dakle dogodilo da su se toliki oblici vlasti, tolike države, da tako kažemo, jedni za drugima sami od sebe ukinuli; da se univerzalna svijest povukla iz njih, te da se danas u civiliziranoj Evropi više ne može naći ni jedan čovjek koji bi se htio zakleti na bilo koji od prethodnih ustava. Zašto sama ustavna monarhija, kojom su se naši očevi toliko zanosili, djelo triju uzastopnih generacija, nema više prilike da se ponovno podigne u našoj generaciji i u čitavoj Evropi vidljivi znaci njezina slabljenja? To je zato što još nijedna politička forma nije dala istinsko rješenje za usklađivanje slobode i reda, onakvo kakvo zahtijevaju razumni duhovi; zato što je jedinstvo, koje najliberalnija inteligencija kao i najapsolutističkiji duhovi shvaćaju jednako, uvijek samo nestvarno, umjetno jedinstvo; prinudno i prisilno jedinstvo, konačno jedan čisti materijalizam, koji je isto tako stran svijesti kao što ga um ne može proniknuti: dogma, fikcija, zastava, sektaški, partijski, crkveni ili rasni simbol; članak vjere ili viši državni obziri.

Razjasnimo to pomoću nekih činjenica. Francuska obrazuje jedno veliko jedinstvo: počevši od Huga Kapetovića mi možemo dati datum pripajanja svake njezine pokrajine. 1860. godine bile su pripojene i Savoja i Nica: što to znači za francusko jedinstvo? Što mu znače povećanja teritorije i osvajanja? Je li političko jedinstvo pitanje površine ili granica? Kada bi tako bilo jedinstvo bi se moglo naći samo u globalnoj omniarhiji: nitko ne bi vjerovao u Francusku ni u Englesku, niti u bilo koju drugu državu.

S vladavine materije prijeđimo na duhovnu vlast. Opće pravo glasa, onakvo kako ga je organizirao zakon iz 1852, sigurno je izraz unitarizma; a isto to može reći i za izborni sistem iz 1830, 1806, 1793. itd. Pa dobro! što znače sva ta pravila? U kojem se nalazi istinski red, istinsko političko jedinstvo? Radije pitajte u kojem smo susreli najviše inteligencije i svijesti; koje nije iznevjerilo pravo, slobodu, zdravi razum i opće shvaćanje. Malo prije smo kazali da političko jedinstvo nije pitanje teritorijalne rasprostranjenosti i granica: ono nije više ni pitanje volje ili glasanja. Ići ću dalje: kada ne bi bilo dužnog poštovanja za radničku demokraciju, koja se izgleda odlučno pridržava svojih izbornih prava, i nade koju je ona prije dvije godine pobudila, tko bi vjerovao u opće pravo glasa?

Ono što treba novim generacijama jest jedinstvo koje izražava duh društva: duhovno jedinstvo, razumljiv red, koji nas povezuje svim snagama naše svijesti i razuma, a ipak nam ostavlja slobodnu misao, volju i slobodno srce; hoću reći da ne izaziva s naše strane nikakav prigovor, kao što nam se događa u prisustvu prava i istine. Što sam rekao? Ono što nam je danas potrebno jest jedinstvo koje se, nastavljajući se na sve naše slobode, kada na njega dođe red povećava i učvršćuje samim tim slobodama, kako to daje naslutiti metafizički par koji je buržoazija 1830. godine uzela kao lozinku, *Sloboda i Red*.

Da li je, dakle, moguće da političko jedinstvo zadovoljava slične uvjete? Zacijelo, samo ako ono samo uza sve to počiva na dvostrukim temeljima: pravu i istini, jer postoje samo dvije stvari koje za nas nikada ne mogu stvoriti ropstvo, a to su Istina i Pravo.

Uzmimo jedan primjer: sistem težine i mjera.

Ako bi naš metrički sistem jednog dana bio prihvaćen na čitavoj zemlji i tako ujedinio sve proizvođače i trgovce na zemlji u zajedničkoj upotrebi iste metode procjene i računanja, da li bi od toga polu-znanstvenog i polu-ugovornog jedinstvo, bilo i najmanje neprilika i štete za ikoga? Daleko od toga, to bi svim narodima veoma olakšalo ekonomske odnose i otklonilo brojne smetnje. Zar vi vjerujete da su suprotni interesi ili slobode razlog tome što se u trenutku u kojem ovo govorimo ta tako razumna i korisna mjera reforme težine i mjerâ još nije posvuda provela jednodušnom revnošću? Ne: tome se protive lokalne predrasude, narodno samoljublje, državne ljubomore i robovanje svih vrsta koje mori ljudski duh. Odstranite tu tvrdoglavost najmanje opravdanih običaja, tu pobožnu odanost masa zastarjelim navikama, taj makijavelistički otpor svake vlasti onome što dolazi od drugih a ne iz vlastite zemlje, i sutra će metrički sistem biti zakonski propisan na cijeloj Zemlji. Ruski kalendar dvanaest dana zakašnjava za zemljinim okretanjem oko sunca: zašto Rusija još nije prihvatila gregorijansku reformu? Ah! upravo zato što bi se vlada koja bi to pokušala, kod sadašnjeg stanja duhova, izložila opasnosti da je smatraju otpadnikom...

Jedinstveni sistem težina i mjerâ bi, dakle, mogao postojati i to unatoč razlici u nazivima, oznakama, obrascima ili kalupima; a to bi bio istodobno korak prema jedinstvu i većoj slobodi. Isto je tako s jedinstvom znanosti: ono može postojati i doista postoji, ono se nameće usprkos različitim jezicima, metodama i školama; uopće je neshvatljivo kako ono ne bi postojalo: to je novi korak prema sveobuhvatnom jedinstvu, novo i moćno sredstvo slobode. Isto je tako i sa moralnim jedinstvom, koje proklamira svaki razum usprkos razlikama u vjeroispovijestima, običajima i institucijama, u kojemu svaka savjest danas nalazi jamstvo svoga oslobođenja.

Takva, dakle, mora biti društvena povezanost, načelo i temelj svakog političkog poretka, jednom riječju *jedinstvo* među ljudima koji su razumna i slobodna bića ili im je bar namijenjeno da takvima postanu. To se jedinstvo konstituira nevidljivo, neopipljivo, tako da u svakom smislu propušta slobodu, poput zraka koji presijeca ptica, koji je odražava na životu i podupire.

No to jedinstvo, tako očišćeno od svih zapreka, tako udaljeno od svakog izuzetka, rezerve ili netrpeljivosti, upravo je taj tako lagani poredak, koji ne bi mogao zamisliti drugu domovinu i boravište slobode, ono što nam obećava pružiti organizacija mutualizma.

Što je naime, mutualizam? Propis pravednosti koji su naše razne zakonodavne kategorije dosad zanemarivale, ili držale u rezervi; na temelju kojega si članovi društva, iz bilo koje društvene klase, bilo kakvog bogatstva i položaja, udruženja ili pojedinci, obitelji ili gradovi, industrijalci, poljoprivrednici ili državni službenici, uzajamno obećavaju i jamče uslugu za uslugu, povjerenje za povjerenje, jamstvo za jamstvo, sigurnost za sigurnost, vrijed-

nost za vrijednost, informaciju za informaciju, dobronamjernost za dobronamjernost, istinu za istinu, slobodu za slobodu i vlasništvo za vlasništvo...

Eto kakvim radikalnim pravilom demokracija već sada poduzima reformu prava u svim njegovim granama ili kategorijama: privatnom građanskom pravu, trgovačkom pravu, krivičnom pravu, upravnom pravu, državnom pravu i međunarodnom pravu; eto kako ona (demokracija) kani utemeljiti ekonomsko pravo.

I ako taj mutualizam postoji mi imamo najjaču i najsuptilniju vezu, najsavršeniji i najmanje nepodesam poredak koji može ujediniti ljude i najveću slobodu kojoj oni mogu težiti. Dopuštam da će u tom sistemu udio vlasti sve više i više slabiti: zar je to važno ako autoritet nema što raditi? Isto tako dopuštam da će milosrđe postajati sve nekorisnija vrлина: zbog čega bismo se morali bojati egoizma? ... Za nedostatak kakve ćete vrline, privatne ili društvene, optužiti ljude koji si uzajamno obećavaju sve, koji si ne ugovarajući ništa za ništa jamče sve, osiguravaju sve, daju sve: obrazovanje, posao, razmjenu, imetak, dohodak, bogatstvo i sigurnost?

Nije to, reći će netko, bratstvo o kojemu smo sanjali, ono bratstvo koje su nazirali stari reformatori, koje je najavio Krist i obećala Revolucija. Kakva oporost! kakva vulgarnost! Taj ideal se može svidjeti trgovačkim pomoćnicima i stručnjacima u trgovačkom knjigovodstvu; on čak nije na razini naših starih građana.

Ima već dugo kako sam po prvi put iz blizine primio taj prigovor: on mi je uvijek dokazivao samo jedno, to jest da su kod većine naših agitatora zahtjevi za reformom samo izlike: oni u njih ne vjeruju i ne brinu se mnogo za njih. Oni bi se ljutili kada bi im se pokazalo da su one moguće i kad bi ih se pozvalo na red da se pobrinu za njihovo izvršenje.

Čovjek koji vjeruje u ideale, kojemu se čisto utilitarne stvari čine kukavnima, i koji je, prepuštajući drugima kućne poslove zamislite, poput Marije plemenito izabrao bolji dio; vjerujte mi, pozabavite se ponajprije gospodarstvom *ekonomijom*: Ideal će doći sasvim sam. Ideal je poput ljubavi, ukoliko nije ljubav sama; samo ako mu se daje piti i jesti, on brzo postane bujan. Što ga se više miluje, on više mršavi; naprotiv, što je čovjek s njim manje profinjen, njegovo je potomstvo veličanstvenije.

Što! zato što će, umjesto da budu obična publika, ljudi od mutualizma svi imati svoj dom; zato što će svi sa sigurnošću reći, što je u naše vrijeme vrlo rijetko: ovo je moja žena, a ono su moja djeca umjesto da siju sjeme uzduž i poprijeko i da s brda s dola rađaju; zato što bi u tim utilitarističkim običajima ljudske nastambe bile čistije, ljepše i bolje ukrašene nego božji hram; zato što državna služba sa svoje strane svedena na najjednostavniji izraz ne bi više mogla biti predmet ambicije, kao ni odanosti: vi ćete optužiti naše građane za neotesanost i individualizam! Reći ćete da njihovo društvo nema ničega idealnog, ničega bratskog! Ah! Mi smo to odavno znali i nemojte se više truditi da se prurušujete. Vašem društvu, koje je tobože radino i de-

mokratsko potreban je autoritet, povlastice, korupcija, aristokracija, šarlatanstvo, izrabljivanje čovjeka od strane čovjeka, industrijalca od stručnjaka, i slobodna ljubav. Sramota.³

(Pierre-Joseph Proudhon:
De la Capacité politique des classes ouvrières,
Librairie, internationale, Paris, 1873. p. 143 — 153.)
Prevela: Sonja Knežević

³ Ono što između svega razlikuje lažno jedinstvo to je njegov materijalizam. Za takav bi sistem za komandiranje bio dovoljan majmun. Montirani stroj sve sluša. Nitko si ne dopušta da ponovno zahtijeva središnju akciju ni razumijevanje, ni jamstvo, ni moralnost. On hoće, zapovijeda, on je vlast, sve je rečeno.

Centralizacija je proslavila Parišku komunu nakon rujanskog pokolja (septembrisades — op. prev.) i kasnije Maratovog ubojstva 31. svibnja. Ona je stvorila Robespierreov, Saint-Justov i Couthonov trijumvirat; ona je omogućila Teror i četrnaest mjeseci ga održala. Ona je osigurala 18. brumaire, i zamalo je, dvije godine kasnije, omogućila revanš Cadoudala. Da je Bonaparte bio ubijen paklenim strojem. Restauracija koja se dogodila tek 1814. bila bi nastupila dvanaest godina ranije. Zahvaljujući centralizaciji, dok je Napoleon datirao svoje dekrete u Moskvi, malo je trebalo da ga Malet zamijeni u Parizu. 1814. godine centralizacija je od kapitulacije Pariza stvorila konstituiranje Francuske; nakon što je svrgnula Burbonsku dinastiju, centralizacija je srušila i Orleansku dinastiju. Sedmorica ljudi je stvorila 2. prosinac. U Centralizaciji ne zapovijeda više jedan čovjek, heroj ili urotnik; nisu više govorili ni Lafayette, ni Danton, ni Marat, ni Konvent ni Direktorij, ni Kralj, ni Car: Pariz, veliki grad, centar je koji je govorio.